

INHOUD

Achtergronden

1. *Sneller, mooier, beter.*
De vanzelfsprekendheid van vooruitgang 15
2. *Door het plafond.*
De achtergrond van het historisch optimisme 21
3. *Of door de vloer.*
Traditie en actualiteit van het historisch pessimisme 26
4. *Kortzichtigheid en moderniteit.*
De eeuw van Amerika – en van het kind 32

Feiten en argumenten

5. *Gecultiveerde verschillen.*
Wel en wee van de volkenkunde 39
6. *Big history.*
Getallen en verhoudingen in een voortdurend beelal 45
7. *Global history.*
Eisen en inzichten van een krimpende wereld 51
8. *Een natuurlijke geschiedenis van cultuur*
– en andersom 57
9. *Goedemorgen Gilgamesj.*
De grote woorden van het bestaan 63
10. *Van Meden en Perzen.*
Patronen en déjà vu's in de geschiedenis 73

Conclusie

11. *It's the music, stupid.*
Een historische theorie van het omgekeerd belang 85

l.s.

IN DE ZOMER VAN 1982 reed ik onbedoeld en onbewust de twintigste eeuw uit. Deze daad was het gevolg van toeval – en dat op zijn beurt was weer het resultaat van verwarring. Kort tevoren had ik mijn geliefde en ons kind verlaten. Ik was jong, te snel getrouwd, te vroeg vader geworden en niet in staat deze drie zaken met elkaar te rijmen. Uit de chaos die volgde, probeerde ik te ontsnappen door, wat heet, ‘verliefd te worden op een ander’. Die verliefdheid werkte natuurlijk evenmin en deed me nog verder verdwalen. Als uitweg besloot ik van de nood een deugd te maken en Nederland tijdelijk te verlaten. Dat deed ik met een oude auto, een tent en een tas. Waarheen? Kon me niet schelen, als het maar weg was.

Na weken reizen belandde ik in Zuidwest-Spanje, in de omgeving van Sevilla. Het was er heet – té.

Op een van die ondraaglijke dagen zocht ik verkoeling in een voor mij gebruikelijke verblijfplaats, een boekhandel, en kocht een Engels boek van een mij onbekende schrijver (Gerald Brenan) over een mij onbekende streek (de Alpujarras). In dit boek, *South from Granada*, wordt uitvoerig geschreven over water, koelte en bergen. Het klonk zeer aantrekkelijk. Aantrekkelijk was ook dat het gebied op niet meer dan enkele honderden kilometers afstand lag, aan de andere kant van Andalusië. Het was het begin van een ervaring en een daaraan gekoppelde overtuiging die ik tot op de dag van vandaag onvoldoende in kaart heb gebracht. Dit boekje is een poging.

8 Even voorbij Motril, een stadje aan de doorgaande weg tussen Málaga en Almería, draaide ik het binnenland in. De wereld werd spoedig droog en stil. Een smalle weg, links en rechts kale stukken grond met daartussen kleine wijnvelden, af en toe een schijnbaar verlaten boerderij of ruïne, in de verte bergtoppen. Geen auto te bekennen. Evenmin een mens of dier. Niets dan verlatenheid – en bij mij het daarbij passende gevoel.

Na ruim een uur rijden door die zonovergoten uitgestrektheid reed ik een dorpje binnen. Van een afstand had ik het gedurende minstens tien minuten naderbij zien komen: een verzameling witte huisjes die als bijenkorven aan een helling hingen. Alcútar heette het. De toegang lag te midden van overhangende kastanjabomen in een scherpe bocht en leidde naar een plein waaraan van diezelfde witte huisjes, een kroegje en een kerk. Het middendeel van het plein was tijdelijk volgebouwd met kermisachtige tentjes en kinderattracties. Het was feest. Niet dat

daarvan op het onzalig uur van mijn komst, tegen drie uur 's middags, iets te merken was, maar toch: het was onmiskenbaar feest in Alcútar.

Nadat ik aan het uiteinde van het plein de auto had geparkeerd, liep ik het dorp binnen. Het bestond uit cementen straatjes waaraan opnieuw lange rijen witte huisjes. In het cement waren gaten geslagen zodat je bij regen of sneeuw niet uitglijdt. Overal lagen geiten- of schapenkeutels, stof, vuiligheid, bouwmaterialen, stenen, kapotte spullen. Het was een troosteloos geheel.

De huizen van Alcútar bestonden bijna zonder uitzondering uit twee ingangen: één voor de beesten en één voor de mensen. De ingang voor de beesten stond veelal open en toonde bijna altijd een varken en wat kippen, soms ook konijnen, geiten of schapen. De ingang voor de mensen was gesloten, op z'n minst met een gordijn tegen de vliegen, en was voorzien van een hoge drempel zodat het water bij stortbuien niet naar binnen kon stromen. Overal boven de ingang hing was aan een lijn. Kleurige lappen warm in de wind.

Er was geen mens te zien. Alcútar leek een dordorp. De kroeg was dicht. De kerk was dicht. De huizen leken onbewoond. Hier en daar hoorde je het geluid van een radio of tv. Het klonk gesmoord. Een paar keer werd ik aangeblaft door een hond die zich loom en verveeld uit zijn slaap hees en plichtmatig deed wat hij geacht werd te doen. Maar sneller dan begonnen hield hij die plicht ook weer voor gezien, zakte opnieuw ineen, sloot de ogen en sliep verder.

Aan alle kanten was het dorp omringd door velden en tuintjes. Na enige omzwervingen volgde ik

een pad naar buiten. Er stond nog een huis, honderd meter verderop nog een, het was vervallen, daarna begon een uitbundige wirwar aan struiken, bomen, velden en paadjes. Links een weids uitzicht, rechts een ravijn met in de diepte een riviertje. Na enige tijd beving me een gevoel dat me nooit eerder zo sterk bevangen had: van buiten de wereld zijn, op een plek die was als altijd. Het was fascinerend en eng tegelijk. Het was toen dat ik voor het eerst dacht wat ik sindsdien vaak gedacht heb: dat het hier en nu niet meer is dan een zoveelste letter in het 'Boek van altijd'. Op hetzelfde moment bedacht ik dat ik onder die (ik vind nog altijd mooie) titel ooit iets wilde schrijven.

10 Na ruim een uur keerde ik terug naar het dorp. Het was ontwaakt. Door de straatjes liepen her en der mensen. Een herder trok met zijn kudde richting velden. Een vrouw zat op de stoep en schildte aardappels. Op de plek waar ik mijn auto had geparkeerd, bleek een winkeltje gevestigd. Het was een uitdragerij. Overal hingen, stonden, lagen spullen. Een zeis stond naast een zak meel, een worst hing boven een zaag, je kon er schoenen kopen en suiker, kippen en plakband. Ik kocht een ijsje en liep daarmee het centrale plein op waar kleine groepjes mannen slaperig bijeen stonden. De feesttentjes werden opgeruimd. Bij één ervan bestelde ik een biertje en raakte, voor zover mijn Spaans dat toeliet, in gesprek.

Mijn gesprekspartner, een jonge man van mijn leeftijd, vertelde dat hij in Alcútar geboren was. Dat zijn vader halverwege de jaren zestig naar Duitsland was vertrokken om het brood te verdienen, ziek was geworden, teruggekeerd, gestorven. Daarop was hij met zijn moeder en jongere zusje naar een naburig,

groter dorp verhuisd. Daar ook had hij zijn school afgemaakt. Vervolgens was hij in Madrid theologie gaan studeren. Het werd geen succes. Hij was teruggedaan en sindsdien van het ene baantje in het andere gerold. In de zomer ging hij met bier en andere dranken de dorpsfeesten af, in de winter kluste hij. Het was een armoedig, saai bestaan maar hij kon ervan rondkomen. Ook vertelde de jongen dat zij nog altijd het ouderlijk huis bezaten en er graag van af wilden. Hij had het weliswaar in geen tien jaar meer gezien maar het moest er nog staan.

En inderdaad, zo constateerde ik een uurtje later, de muren en het grootste deel van het dak stonden nog. Het had een mooie 'zitkamer', met leisteel op de vloer en balken van kastanjehout, een prachtige broodoven, maar vooral een uitzicht zo verbluffend dat het onmogelijk was niet ter plekke verliefd te worden. Bergen, bergen, groen – met heel in de verte zee en, althans dat vertelde de jongen, op heldere dagen een glimp van Afrika. Het huis was niets waard, 100 000 peseta's, destijds 1200 gulden ofwel 500 euro.

Ik kocht het, natuurlijk, en belandde vanaf dat moment in een wereld die ik alleen uit boekjes kende – ik had kort tevoren een geschiedenisstudie afgerond. 'Middeleeuws' ben ik gemakshalve geneigd te zeggen. Want de mensen in de Alpujarras leefden een jaar of dertig geleden nog min of meer zoals ze 'altijd' geleefd hadden. Er waren een paar auto's in het dorp, beter gezegd: aan de rand van het dorp, want de straatjes waren zo nauw dat ze alleen toegankelijk waren voor voetgangers, ezels en geiten. Er was televisie of eigenlijk een scherm dat samen met een antennespriet veel sneeuw en een beetje

beeld produceerde. Er reed een, wat men noemde, *dupe* door het dorp, een minuscuul soort bulldozer die als gemotoriseerd lastdier dienstdeed, vuilnis ophaalde, bouwmaterialen bezorgde en puinruimde. Enkele huizen hadden telefoon, de meeste een poging tot douche – in enkele gevallen niet meer dan een emmer met gaten. Hiermee zijn de belangrijkste nieuwigheden van ‘mijn’ dorp wel vermeld. Geld bezat men weinig. Iedereen had een eigen moestuin. Overall was natuur. Boven je hoofd schitterde de hemel, overdag van de zon en ’s nachts van de sterren. Vooral die nachtelijke schittering was zo ongelooflijk dat je er sprakeloos van werd. Alles was zo oer, simpel en vreemd dat ik veronderstelde hier nooit te kunnen aarden. Niets was minder waar. Ik voelde me heerlijk in de Alpujarras – de vliegen waren de enige ergernis – en heb me vaak voorgenomen voor goed daarheen te verhuizen. Ik heb het niet gedaan, niet gedurfd en zou het vermoedelijk ook niet gekund hebben. Daarvoor ben ik te sterk met handen en voeten aan mijn omgeving gebonden, aan een leventje van het laatste nieuws, cultuur, boeken, maatschappelijke debatten en duizend-en-een moderne zaken meer.

Bovendien: had ik het mijn kinderen aan kunnen doen zo ver van de ‘beschaafde wereld’ op te groeien, had mijn (nieuwe) geliefde het gewild? Hoe dan ook, de gedachte aan de streek heeft me sindsdien zelden verlaten, jarenlang hingen foto’s ervan boven mijn bureau. In het bijzonder moet ik vaak denken aan de hoogvlakte vol fruitbomen, waterstroompjes en moestuinen boven het buurdorp Berchules met aan de ene kant de toppen van de Sierra Nevada en aan de andere kant een onafzienbare ruimte die

langzaam richting kust daalt en op heldere dagen inderdaad uitzicht geeft op Afrika. Destijds liep ik er vaak, tegenwoordig dwaal ik er vooral in gedachte.

Dit boekje zou je dan ook kunnen zien als een poging daar te zijn terwijl ik hier ben. Het doet wat ik daar over het algemeen deed: mijmeren, in het bijzonder over de vraag wat ik hier, op deze aardkloot, uitspook. Daarmee doel ik niet op metafysische of existentiële zaken – die heb ik lang geleden als onoplosbaar naar de rommelzolder van het verstand geschoven. Nee, de vraag is simpeler, historisch of antropologisch zo je wilt, en betreft het onderscheid tussen enerzijds het hier en nu en anderzijds het elders en vroeger. Een dergelijke vergelijking is de beste en wellicht zelfs de enige manier, denk ik, iets over jezelf te weten te komen. Door via ruimte en tijd afstand te nemen zie je namelijk wat anders verborgen blijft want vanzelfsprekend is: de vis kent het water niet. Bovendien is ('was' moet je misschien zeggen, er is in vijftientig jaar nogal wat veranderd) afstand nemen in de Alpujarras welhaast onvermijdelijk. Je waant je in de binnenlanden van Latijns-Amerika of Afrika, in andere tijden of op een andere planeet. Maar dat is dus niet zo. Dit is/was mijn tijd en mijn omgeving – ik leef sinds meer dan vijftientig jaar met een Spaans gezin en beschouw Spanje als mijn tweede vaderland. Tijd en omgeving kwamen me om die reden tegelijkertijd vreemd én bekend voor. Ik voelde me in de Alpujarras zeer op mijn gemak en had ook met sociaal contact geen enkele moeite. Integendeel, het voelde vaak 'natuurlijker' dan in mijn oorspronkelijke, Nederlandse omgeving. Aan de andere kant had ik in de Alpujarras waarschijnlijk toch niet kunnen aar-

den. Waarom niet? Wat is hier ('thuis') en wat daar ('in den vreemde'), wat heden en wat verleden, wat bekend, wat onbekend? Hoe diep zijn de kloven tussen een en ander, waaruit bestaan die kloven en hoe groot zijn de overeenkomsten tussen de toppen, hoe groot die tussen de dalen? Elk antwoord, zo gaat dat onder zo'n verbijsterende hemel als die van Zuid-Spanje, brengt in negen van de tien gevallen minstens twee nieuwe vragen met zich mee die op hun beurt weer tot vier vervolgvragen leiden die weer acht andere vragen oproepen die... Binnen afzienbare tijd tolt het hoofd zo dat uiteindelijk nog slechts één antwoord mogelijk lijkt. Het is zoals veel in dit boekje oeroud en in de landen rond de Middellandse Zee alledaagser dan bij ons: een glas wijn, een glimlach en een dromerige blik. Met deze attributen zou dit boekje ook het best gelezen kunnen worden.